

УДК 821.162.1-31.09(092)(477.83)

ФУНКЦІОНУВАННЯ ОПОЗИЦІЇ СВІЙ – ІНШИЙ У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МЕШКАНЦІВ МІЖВОЄННОГО ДРОГОБИЧА У ПОВІСТЯХ А. ХЦЮКА

Яворська О.М.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

У статті обґрунтовано визначення «індивідуальна ідентичність», «колективна ідентичність», «етнічна ідентичність» і «національна ідентичність». Проаналізовано особливості прояву опозиції *Свій – Інший – Чужий* у формуванні національної ідентичності мешканців міжвоєнного Дрогобича, представленого у повістях А. Хцюка. Виявлено, що у цих творах прояви дихотомії *Свій – Інший* функціонують радше на міжособистісному і побутовому рівні. Завдяки батьківському вихованню *Інший* характеризується «свійськістю і тутешністю». Однак у випадку активізації національної свідомості *Інший* починає сприйматися як *Чужий*.

Ключові слова: індивідуальна ідентичність, колективна ідентичність, етнічна ідентичність, національна ідентичність, *Свій*, *Інший*, *Чужий*, багатокультурне місто.

Постановка проблеми. Досліджуючи творчість письменників пограниччя та беручи до уваги питання міжнаціональних відносин і співіснування різних культур у межах багатокультурного міста, необхідно звернути увагу на проблему національного самовизначення його мешканців і формування колективної (етнічної, національної) ідентичності в контексті семантичного ряду *Свій – Інший – Чужий*. Наведені вище поняття віднедавна застосовують у теорії літе-

ратури для розкодування та нового прочитання художніх текстів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вказаній темі в українському гуманітарному дискурсі присвячено дослідження І. Монолатія [2], у яких автор обґрунтував причини виникнення соціокультурної дихотомії *Свій – Чужий* на теренах Західної України; Л. Нагорної [4; 5], яка, власне, запропонувала визначення понять «етнічна ідентичність» та «національна ідентич-

ність»; Н. Яковенко [8], яка акцентує на залежності національної ідентичності від національної пам'яті. У літературознавстві відносно новими дослідженнями з проблеми *Свій – Чужий* у багатокультурному місті є роботи О. Сухомлинова, Т. Возняка, В. Дуркалевич.

Метою розвідки є обґрунтування визначень «індивідуальна ідентичність», «колективна ідентичність», «етнічна ідентичність» і «національна ідентичність» та аналіз особливостей прояву опозиції *Свій – Інший – Чужий* у формуванні національної ідентичності мешканців міжвоєнного Дрогобича, представленого у повістях А. Хцюка.

Предметом розгляду статті стало формування етнічної та національної ідентичності містян у контексті семантичного ряду *Свій – Інший – Чужий* в умовах багатокультурного міста періоду міжвоєн'я.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи ідентичність багатокультурного міста, маємо на увазі насамперед такі її виміри як індивідуальний, етнічний та національний. Протягом усього життя, з самого дитинства і до старості, людина не лише здобуває нові знання, а й вчиться взаємодіяти з іншими, розширюючи свої можливості вирішувати проблеми у різних більш і менш типових ситуаціях. Так поступово формується її ідентичність, усвідомлення того, що вона є окремою особистістю, що незважаючи на всі подібності, вона відрізняється від інших людей та залишається собою незалежно від обставин чи з плином часу. Суб'єктивність є невід'ємним атрибутом людини. Концепція індивідуальної ідентичності пов'язана саме з категорією суб'єктивності. Самопізнання і усвідомлення свого власного «Я» у результаті саморефлексії, усвідомлення своїх власних дій якраз і є означенням індивідуальної ідентичності. Індивідуальна ідентичність є конкретною відповіддю на питання: «Хто я?». Це стосується сфери відносин не лише з самим собою, а й відносинами із зовнішнім світом: іншими людьми і культурами [1]. Отже, це свого роду самовизначення себе в навколишньому світі, яке передбачає почуття дистанції чи близькості у відношенні до соціальної взаємодії.

Колективна ідентичність у свою чергу, це ідентичність різних спільнот, що складається з окремих індивідуальних ідентичностей. Ця ідентичність стосується сімей, племен, народів, усього суспільства в цілому, які так чи інакше мають усвідомлення своєї відмінності зпоміж інших. В основі колективної ідентичності лежить поділ на «Ми» і «Вони», що супроводжується почуттям відокремленості і має особливе значення для спільноти. Специфіку і автономність даної спільноти визначають спільні цінності, які мають емоційну оцінку. Таким чином, вони включають такі поняття як *мала батьківщина, своє, рідне, корінне*.

У межах колективної ідентичності вчені виділяють етнічну та національну ідентичність. Термін «етнічна ідентичність» у визначенні Л. Нагорної – це одна з форм самосвідомості індивіда чи групи людей, що ґрунтується на відчутті ними своєї приналежності до певної етнічної спільноти. Основою «етнічної ідентичності» є закоріненість в історичній пам'яті сукупність антропологічних та культурно-символічних ознак (спільність походження, мова, релігія, територія проживання, традиції, звичаї тощо). Співвіднесення з етносом

стимулює і підтримує самоорганізацію етнічної спільноти на засадах її етнічних інтересів чи потреб і забезпечує самозахист у разі міжетнічних конфліктів. Також вона визначає інтерпретацію історичного досвіду та культурні пріоритети, здебільшого орієнтовані на минуле [4]. Натомість поняття «національна ідентичність» дослідниця визначає як широкий комплекс індивідуалізованих і неіндивідуалізованих міжособистісних зв'язків та історичних уявлень, який становить основу самоідентифікації окремих осіб та груп людей з певною нацією як самобутньою спільнотою, яка має свою історичну територію, мову, історичну пам'ять, культуру, міфи, традиції, об'єкти поклоніння, національну ідею. Фундаментом національної ідентичності на думку Н. Яковенко, виступає «історична пам'ять», оскільки саме завдяки спільному уявленню про минуле, більш-менш однаково для мільйонів «Я», ми ототожнюємо себе з перемогами й поразками попередніх поколінь, з нашими спільними героями, зі священними для нації місцями пам'яті [8].

Для означення власної ідентичності особистість неодмінно повинна усвідомлювати своє співвіднесення з певним простором, місцем, звідки ростуть її корені, звідки походить її соціальна, етнічна та культурна група. Почуття власної ідентичності формується не тільки у відповіді на питання «Хто я?», але й на питання «Звідки я?» [11]. Тому простір – це не тільки місце взаємодії і тло подій, але також невід'ємний компонент ідентичності. Впливаючи на онтологічну відмінність особистості та групи, яка населяє дану територію, ідентичність легітимізується простором, який складається з символічних для неї місць пам'яті, місцевих (національних) символів, культових споруд, пейзажу. Разом усі ці елементи утворюють притаманний даному місцю своєрідний етнопросторовий пейзаж, простежується в оповідях, піснях, картинах, що становлять основу для означення власного «Я» людини. Через це простір є фізичним носієм історії місця та має культуротворчий характер [9]. Для ідентичності таке місце на відміну від усього простору є освоєне та безпечне, а його структурні елементи розпізнані та позначені, в той час як простір символізує незалежність, а разом з тим деякий страх перед невідомим. Мешканці периферії завжди більше закорінені у свої міста, прив'язані до їх історії та традицій, тому їх ідентичність – це ідентичність місця, тобто міста.

Багатокультурне периферійне місто початку ХХ ст. стало об'єктом пам'яті і предметом досліджень у повоєнній прозі з огляду на те, що цей простір до початку Другої світової війни був дуже насичений амбівалентністю *Своїх* і *Чужих* цінностей, які можна було простежити на всіх рівнях життя. Унаслідок війни втрачена мала батьківщина та роки дитинства і юності почали репрезентуватися у пам'яті та піддаватися ідеалізації та міфологізації, тому відтворюваний у такий спосіб образ міста – це лише суб'єктивні спогади минулого, на якому поклали відбиток життєвий досвід автора та нараційна стратегія його пам'яті [7].

У випадку міжвоєнного Дрогобича участь представників різних народів і етнічних громад у створенні цивілізації дрогобицького топосу

є незаперечною. Однак, щоб не бути голослівними у твердженні про багатокультурність міжвоєнного Дрогобича, хочемо в першу чергу пояснити те, що ми маємо на увазі під цим терміном. Багатокультурність визначаються як мирне співіснування представників різних культур на одній території, як правило, в одній країні, одному місті, в одній, ширшій громадськості, кожна з яких зберігала свою історію, традиції, релігію, а особливо мову.

В основі ідентифікації *Свій – Інший – Чужий* у місті на пограниччі був концепт *Чужого*, який сформувався у мешканців у результаті повсякденного досвіду. При цьому якщо антиномія *Свій – Чужий* була результатом зіткнення культур, то проміжна категорія *Іншого* свідчила про певну культурну акцептацію, певну взаємодію та діалогізм. До того, як життя у місті почало сприйматись крізь призму національних відносин, вона слугувала для розрізнення *Іншого – Чужого*. Однак у 30-і роки ХХ ст. категорія *Іншого* набула якісно нових ознак [10].

У період між двома світовими війнами, коли Східна Галичина у 1923 році відійшла до складу Другої Речі Посполитої, вона стала місцем виразного суперництва між двома національними рухами: українським та польським. Унаслідок відверто полоноцентричної політики тогочасного польського уряду багатобікове менш-більш урегульоване суспільне співіснування на пограниччі представників різних народів (передусім українського та польського, але також єврейського) істотно змінилося. Під впливом суспільно-культурних трансформацій у національних і соціальних групах виникли підстави для створення у колективній свідомості кожної з цих етнонаціональних спільнот міфів стосовно одна одної. Саме такі міфи, на думку історика Івана Монолатія, сприяли повсякчасному функціонуванню дихотомії *Свій – Чужий*, у контексті якої «здебільшого оцінювалися чужі звички й форма поведінки з погляду традицій і звичок власної етнічної спільноти» [2].

Згадані явища та дихотомії можемо спостерігати у прозі польського письменника Анджея Хцюка, який крізь призму пам'яті відтворює місто свого дитинства і себе у ньому. Варто зазначити, що міжвоєнний Дрогобич був доволі химерним містом. Хоча його матеріальна та культурна розбудова почалася тільки в ХІХ столітті, воно отримало самоуправління за магдебурзьким правом ще в 1460 році і вже тоді було населене представниками трьох національностей – поляками, євреями та українцями. Протягом століть народи з різним культурним та релігійним корінням спільними силами будували Своє місто. Відтак у міжвоєнний період співіснування у ньому трьох культур здавалося очевидним і природним поняттям, яке у той час вже почало функціонувати на основі якоїсь історичної догми.

У розділі «Зривання листя з дерева пізнання» Хцюк розповідає про приїзд у Дрогобич його братів зі Сльонська, яким дуже хотілося, щоб він показав їм справжніх українців, але, як на зло, хлопець не був упевнений, чи серед людей, яких вони бачили на вулиці з вікна були українці. «Уже гублячи терпець від упертості братів, я хотів було їм показати будь-кого (...), коли надійшли Геврик з Ірком, а потому відразу

з вулички Захоронок вийшла стара Савчукова. – Маєте нарешті своїх українців! – закричав я. Брати були дуже розчаровані. «Це ж бо звичайні люди, такі самі, як ми і ви, – кричали вони ошукані. – Вони виглядають так само, як наші німці на Шльонську (...). – То справжні німці нічим не відрізняються від поляків? – дивувався своєю чергою я, бо «наші німці», як мовилося, були не дуже німецькі. – Вони тільки між собою говорять по-німецькому, а з нами по-польськи. А у вас є євреї? – Є. Отой Хаїмик з візком – то єврей. Той у чорній бекеші, з пейсами-спіральками. – У нас також є, тільки вони вбрані так само, як ми чи німці. Ми всі були якоюсь мірою розчаровані, і кожен сміявся з глупоти іншого» [6, с. 172]. Цей приклад влучно ілюструє, як на суспільну оцінку *Іншого* впливають різного виду міфи та стереотипи, спричинені різними факторами: упередженістю стосовно *Іншого* або спрощеним уявленням про його *Інакшість*.

Варто зауважити, що для польської національної ідентичності українці та євреї у семантичному ряді *Свій – Інший – Чужий* займають різні позиції. Помітна певна, часто значна дистанція щодо їх культурної *Інакшості*. Якщо в польській культурній пам'яті ще допускалося трактування українця як *Свого Іншого*, то єврей завжди був однозначно *Інший*, радше *Чужий*: «Інакшість тієї ділянки мене зачарувувала, і я часто ходив туди, щоб спостерігати за людьми, хатками і життям того заповідника інакшости, хоча якимось дуже свійської, бо вона була невіддільним елементом краєвиду» [6, с. 207].

Натомість українці, як ілюструє нам наведений приклад, сприймаються як менш екзотична складова міського населення. Проте активізація проявів української національної свідомості у місті відразу звертає на себе увагу як поляків, так і євреїв. Тоді у кожній національній ідентичності як певна імунна функція починало загострюватись протистояння *Свій – Інший*, щоб зберегти недоторкану власну культуру. Зрештою *Інший* розцінювався як агресивний і ворожий і ставав *Чужим*. Як згадує автор, національні протистояння між поляками та українцями в місті загострилися з новиною про заборону у Львові українського університету, про знищений пам'ятник Міцкевичу в центрі Дрогобича, але ще більше посилювалися після вбивства оунівцями польського політика Тадеуша Голувка [6, с. 200].

Національні симпатії/антипатії спостерігалися у кожного покоління і на кожному рівні життя у місті. Завзятий шанувальник дрогобицької польської футбольної команди «Юнак», гімназист Хцюк згадує, що «ті матчі часто мали національний присмак, бо «Гасмоней» була єврейська, а «Україна» і «Сян» українські. (...) Було це тоді, коли за «Юнак», що грав з «Гасмонеею», вболівали всі українці, коли ж «Юнак» грав із «Україною», то не мав ліпших уболівальників, ніж євреї. Бо ніщо так не тішить, як поразка ворога, навіть якби ми самі не мали з того жодного позитку» [6, с. 79].

На думку автора, усі ті протистояння мали в собі щось опереткове і не становили небезпеки. Незважаючи на посилення радикальних настроїв, мешканці його міста й надалі жили за вже звичними для них законами пограниччя, надалі

можна було спостерігати мішані римо- і греко-католицькі та православні шлюби та одночасну участь у обрядах різних релігійних громад. Не було нічого дивного в тому, що «вдова українського драматичного актора молиться над його труною в церкві Святого Юра (...) по-польськи і по-польськи хлипає, бо це полька» [6, с. 369] або в тому, що діти «разом колядували і по-польськи, і по-українськи, залежно від дому» [6, с. 515].

У своїх повістях про Дрогобич А. Хцюк згадує непоодинокі випадки, пов'язані з проблемою самовизначення тогочасних містян. Прикладом роздвоєної ідентичності в «Атлантиді» виступає постать ветеринара Чубатого, «який до кінця життя ніяк не міг розв'язати питання, чи він поляк, а чи русин, бо означення «українець» до нього взагалі не доходило. «Та я насамперед є дрогобичанином», – казав він не раз» [6, с. 61]. Натомість постать старого Клементовича, який у спогадах автора носив мундир, що нагадував трохи армію Галлера, а трохи – Петлюри, і до того ж «був вічно обвішаний орденами (...) та жетонами і за Національну позику, і за перепис населення» [6, с. 63] є проявом розмитості ідентичності. Хцюк також згадує про «українців за вибором» і як приклад наводить інженера Хомишина, в якого «стрийко був греко-католицьким єпископом у Станіславові й войовничим українцем, а він якраз (...) войовничим поляком» [6, с. 63] чи українізовану польську дрібну шляхту, акцентуючи, що в міжвоєнному Дрогобичі поряд з полонізацією почасти спостерігалася також реполонізація та асиміляція поляків, що було проявом двобічних впливів.

Згадуючи місто свого дитинства, автор констатує, що «ходили там іноді люди, котрих називали словаками – отже, був ще якийсь народ, поза знаними вже мені поляками, українцями, євреями, німцями, угорцями і циганами...» [6, с. 154], що знову ж таки доводить його багатонаціональність та співіснування багатьох культур.

Як бачимо, пограниччя – це той культурний простір, який має цілий спектр ідентичностей і завжди пропонує своїм мешканцям вибір.

Український дослідник творчості А. Хцюка О. Сухомлинов звернув увагу на те, що для малого хлопця-оповідача в «Атлантиді» усі дрогобичани, незалежно від походження, свої, місцеві, тутешні. На його думку, терпиме й шанобливе ставлення до *Іншого* формувалось ще у дитинстві, зокрема завдяки впливам родини [3, с. 397]. Як відомо, дитинство – це період пізнання світу і само-

го себе. Це час, у який під впливом навколишнього середовища, освіти, релігії, ідеології, соціальної ситуації, політичної, національної культури і т. д. починає формуватися ідентичність. У своїй повісті А. Хцюк згадує, що у дитинстві для нього «всі люди були подібні», проте цікавість, «чи всі люди однакові» не давала йому спокою. Відповідь на це питання він отримував із щоденного життя у гімназії та на вулиці, але найбільш переконливо з добросусідських стосунків їхньої сім'ї. Коли мама докоряла йому за чергові збиткування з бідного єврея Хаїмка, то вкотре наголосила, що всі люди однакові і у кожного серце болить людськи [6, с. 169]. Великий вплив на його розуміння проблеми *Свій – Інший*, як зізнається сам автор, мала розмова з батьком: «Люди справді трохи відрізняються кольором шкіри, але в кожному народі є злі і добрі, порядні і злодії, наївні та хитрі, мудрі і дурні. Є і порядні німці і недобрі поляки, як, зрозуміло, є також багато злих німців і багато порядних поляків. Як підростеш, то те саме побачиш і серед українців, євреїв, угорців, у кожному народі (...), навіть серед москалів. Бо майже всі народи однакові, тільки їхні уряди є причиною, через яку певний народ уважають за гірший або ліпший» [6, с. 175].

Укладені в уста батька, ці слова А. Хцюка якнайповніше передають основи людських стосунків не лише у багатокультурному місті, а й у світі взагалі.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Міжвоєнний Дрогобич був переплетінням культур трьох основних національних ідентичностей – польської, української та єврейської, які співіснували у місті на більш-менш спільних уявленнях про взаємну толерантність, терпимість і згоду. Разом вони творили культуру взаємодії *Іншостей*, основою якої були родинно-сусідські зв'язки, подібність стилю життя та виконуваної праці, вибудовані міжлюдські стосунки та громадська думка. Тріада *Свій – Інший – Чужий* функціонувала на відмінності релігійних символів, національних традицій, мови, поглядів на історію та на уявленнях окремої особи чи певної групи осіб.

У повістях польського письменника А. Хцюка про Дрогобич досліджуваного періоду прояви дихотомії *Свій – Інший* функціонують радше на міжособистісному та побутовому рівні та характеризуються «свійськістю і тутешністю», прищепленою батьківським вихованням. Однак у випадку активізації національної свідомості *Інший* сприймався як *Чужий* чи навіть *Ворожий*.

Список літератури:

1. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон. – М.: Прогресс, 1996. – 450 с.
2. Монолатій І. Історичні міфи етнічних: місце й роль на регіональній шахівниці Галичини / Іван Монолатій. – S.P.A.C.E. – 2016. – № 1. – С. 102-109.
3. Сухомлинов О. Етнокультурна модель Князівства Балаку в «Атлантиді» Анджея Хцюка / Олексій Сухомлинов. – Київські полоністичні студії. – Том XVI. – С. 388-399.
4. Нагорна Л. П. Ідентичність етнічна / Лариса Нагорна. – Енциклопедія історії України: Т. 3. – К., 2005. – 672 с.
5. Нагорна Л. П. Ідентичність національна / Лариса Нагорна. – Енциклопедія історії України: Т. 3. – К., 2005. – 672 с.
6. Хцюк А. Атлантида: Розповідь про Велике Князівство Балаку; Місяцева земля: Друга розповідь про Велике Князівство Балаку: пер. із пол. / А. Хцюк. – К.: Критика, 2011. – 544 с.
7. Яворська О. Суб'єкт пам'яті та його нарративні стратегії в мемуаристиці / Оксана Яворська // Проблеми гуманітарних наук. Серія «Філологія». – Випуск 36. – С. 213-221.
8. Яковенко Н. М. Нова доба – нові підручники. Про потребу дискусії над підручниками з історії України. – Код доступу: <http://www.novadoba.org.ua/data/metod/yakovenko.rtf>.

9. Burdzik T. Przestrzeń jako składnik tożsamości w świecie globalizacji / T. Burdzik // Kultura – Historia – Globalizacja Nr 11, Wrocław, 2012. – S. 13.
10. Linkiewicz O. Wizerunki obcego a rzeczywistość społeczna pogranicza w Galicji Wschodniej w dwudziestoleciu międzywojennym / Olga Linkiewicz // Antropologia pogranicza. Polsko-ukraińskie sąsiedztwo. – Warszawa, 2010. – S. 86-98.
11. Melchior. Społeczna tożsamość jednostki / M. Melchior. – Warszawa, 1990. – S. 27.

Яворская О.М.

Дрогобычский государственный педагогический университет имени Ивана Франко

ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ОППОЗИЦИИ *СВОЙ – ДРУГОЙ* В ФОРМИРОВАНИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ ЖИТЕЛЕЙ МЕЖВОЕННОГО ДРОГОБЫЧА В ПОВЕСТЯХ А. ХЦЮКА

Аннотация

В статье обосновано определение «индивидуальная идентичность», «коллективная идентичность», «этническая идентичность» и «национальная идентичность»; проанализированы особенности проявления оппозиции *Свой – Другой – Чужой* в формировании национальной идентичности жителей межвоенного Дрогобыча, представленного в повестях А. Хцюка. Выявлено, что в этих произведениях проявления дихотомии *Свой – Другой* функционируют скорее на межличностном и бытовом уровне. Благодаря родительскому воспитанию *Другой* характеризуется «свойскостью и здешностью». Однако в случае активизации национального сознания *Другой* начинает восприниматься как *Чужой*.

Ключевые слова: индивидуальная идентичность, коллективная идентичность, этническая идентичность, национальная идентичность, *Свой*, *Другой*, *Чужой*, многокультурный город.

Yavorska O.M.

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

FUNCTIONING OF OPPOSITIO *YOURS – DIFFERENT – FOREIGN* IN NATIONAL IDENTITY FORMATION OF INHABITANTS OF INTERWAR DROHOBYCH IN A. KHITSYUK'S NARRATIONS

Summary

The article deals with the definition of «individual identity», «collective identity», «ethnic identity» and «national identity». The peculiarities of the manifestation of the opposition *Yours – Different – Foreign* in the national identity formation of the inhabitants of interwar Drohobych presented in A. Khitsyuk's narrations have been analyzed. It has been found out that in these works the manifestations of dichotomy *Yours – Different* functions rather on the interpersonal and everyday level and has also been characterized by «familiar and locality», cherished by parental upbringing. However, in the case of national consciousness activation, the *Different* began to be perceived as *Foreign*.

Keywords: individual identity, collective identity, ethnic identity, national identity, *Yours*, *Different*, *Foreign*, multicultural town.